İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 5, 2017
Sayfa: 2941-2962
Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[16-11-2017] – [11-12-2017]

Hanbelî Akaidinin Teşekkülü[1]

Zübeyrir BULUT
Yrd. Doç. Dr., AİBÜ, İlahiyat Fakültesi
Asst. Prof., Abant Izzet Baysal University, Theology Faculty
Orcid Id: 0000-0002-6101-9552
zubeyirbulut@ibu.edu.tr

Öz

Hanbelî mezhebi, Ehl-i Hadis'in içinden çıkan, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in görüşleri etrafında oluşan ve ona nispetle anılan bir mezheptir. Temel felsefesini ve prensiplerini kurucusu Ahmed b. Hanbel'in fıkıh, kelâm, hadis ve ahlaka dair görüşleri oluşturur. İslam'ı anlamada Kitap ve Sünnet ile Selef olarak isimlendirilen Sahabe ve Tâbiîn sözleri esas alınır; şahsi rey ve akli istidlallere mecbur kalmadıkça başvurulmaz. Bu nedenle Hanbelîler kendilerini "Ehl-i Sünnet-i Hassa" olarak isimlendirmişler ve Ehl-i Sünnet'in temsilcisi ve fırka-i nâciye olarak görmüşlerdir. Bu ekol, Çağdaş Müslüman düşünce akımlarında ve özellikle de halk kültüründe etkisini hâlâ devam ettirmektedir. İslam dünyasında Yeni Selefilik diye adlandırılan görüşlerin Ahmed b. Hanbel ve Hanbelîliğe dayandırılması da bunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Selef, Ehl-i Hadis, Ahmed b. Hanbel, Hanbelî Akaidi, Tefviz

The Formation Of Hanbalî Creed/Aqîdâ

Abstract

Hanbalî school is a school which has its roots in Ahl al-Hadîs and formed its basics around the thoughts of Ahmad b. Hanbal, especially his juridical, theological and ethical views and mostly his views on hadiths. Hanbalî school rests itself on the Holy Qur'an, hadiths and the views of the two pioneer generations i.e. the companions of the prophet and those who followed them. Personal opinions and reasoning are not favored ways of deducing any verdict if there is no any compulsory cause whatever. Hence they called themselves as the Ahl al-Sunnah al-Hâssa/Unique Ahl al-Sunnah and considered themselves as the sole representative of Ahl al-Sunnah and firqa al-nâjiyah/the saved assembly. This school has still has its impact on contemporary Islamic movements and on folk Islam. The fact that the movement called neo-salafism rests itself on Ahmad b. Hanbal shows its perpetual efficacy on these factions.

Keywords: Salaf; Ahl al-Hadith; Ahmad b. Hanbal; Hanbalî Creed; Tafwîz.

---

[1] Bu makale tarafımızdan hazırlanan *Hanbeli Akaid Sistemi* başlıklı doktora tezinden (A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2003) üretilmiştir.

Giriş

Hanbelî mezhebi, kurucu imam olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşleri etrafında oluşan ve ona nispetle anılan bir mezheptir. Kurumsallaşma sürecini Ahmed b. Hanbel'in vefatından sonra tamamlayan bir mezhep olmasına rağmen kökleri kurucu imamın yaşadığı dönemin öncesinde de var olan Ashâbu'l-Hadis'in düşünce yapısına dayanmaktadır. Temel felsefesini Ahmed b. Hanbel'in fıkıh, kelâm, hadis ve ahlaka dair görüşleri oluşturur. Hanbelîler, zaman içinde Ehl-i Hadis'in temsilcisi haline gelmiş, hem akaid hem de fıkhî bir mezhep olarak gelişimini tamamlamış ve kendilerinin "gerçek" Ehl-i Sünnet temsilcileri olduklarını iddia etmişlerdir.[2]

Ehl-i Hadis, İslam düşünce tarihinde yeni düşünce ekollerine ve kişisel yorumu önemseyen Ehl-i Re'y'e bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.[3] Genel olarak İslam'ın Kitap, Sünnet ve Selef olarak isimlendirilen Sahabe ve Tâbiîn sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini; bunların dışındaki rey ve istidlallerin mecbur kalınmadıkça kullanılamayacağını ilke olarak benimsemişlerdir.[4] Ehlü'l-Hadis, Ehlü'l-Eser, Ashâbu'l-Hadis, Ashâbu'l-Eser, Ashâbu's-Sünne, Ehlü's-Sünne ve Selef gibi isimlerle bilinen bu ekol, hicri. II. asrın ortalarında teşekkül etmiştir. Yeni gelişmeler karşısında tevil ve tefsire başvurmadan, hadis merkezli rivayetleri esas alarak hüküm vermiş, nasları olduğu gibi kabul edip herhangi bir yorumda bulunmamışlardır.[5] Ehl-i Hadis'e göre din "delil"den elde edilir. Bu nedenle rivayetlerde gelen bilgilerin içerikleri tartışılmadan, tevil ve tefsir edilmeden olduğu gibi kabul edilir.[6]

Abbasi Halifesi Memun'un (ö. 218/833) uygulamaya koyduğu ve ondan sonraki iki halifenin de sürdürdüğü Halku'l-Kur'an konusundaki Mihne politikaları Ashâbu'l-Hadis'in tepkilerine neden olmuş, Ahmed b. Hanbel isminin de ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ahmed b. Hanbel, Mihne politikaları karşısında gösterdiği direnç nedeniyle kazandığı şöhretle birlikte, Ehl-i Hadis arasında sembol bir isim haline gelmiş, Sahabe ve Tâbiîn ile kıyaslanmış, onlarla eşdeğer olarak görülmüştür.[7] Bundan sonraki süreçte Ehl-i Hadis onunla özdeşleşmiş, hatta o Ashâbu'l-Hadis'in ilk imamı

---

[2] Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), s. 14-15.

[3] Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: 1989), s. 175; Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), c. XIII, s. 7; Ehl-i re'y hak. bkz. Esat Kılıçer, *İslâm Fıkhında Re'y Taraftarları*, Ankara, 1975; Kılıçer, Esat, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), c. X, s. 520-524.

[4] Abdurrahman Haçkalı, "Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhî mi, İtikadî mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 2*, (2003): 59-68; Adnan Koşum, "Akıl (Re'y)-Nakil (Eser-Hadis) Ayrışmasının Fıkhî Boyutları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 12*, (2008): 87-98.

[5] Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, (4. bs., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), s. 20-22.

[6] İşcan, s. 20.

[7] Konuyla ilgili geniş bilgi ve örnekler için bkz. Zübeyir Bulut, "*Hanbeli Akaid Sistemi*", (Doktora Tezi) A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003), s. 41-46; Muhyettin İğde, *Siyasi ve İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Oluşum Süreci*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), s. 73-79; George Makdisi, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, (çev. A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), s. 44-45; 276-277; Sami Zubayda, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, (çev. Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), s. 130.

olarak gösterilmiştir.[8] İnsanlar, Mihne karşısındaki tavırlarına ve Ahmed b. Hanbel ile ilgili düşüncelerine göre değerlendirilmişlerdir.[9]

Mihne süreci İslam düşünce tarihinin en ciddi kırılma noktalarından biridir. Memun tarafından başlatılan Mihne politikaları, kısa bir süre sonra Halife Mütevekkil döneminde (232-247/847-861) sona erdirilmişse de etkileri uzun süre devam etmiştir. Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikri üzerine temellendirilen Mihne uygulamalarının siyasi ve devletin güvenlik algısıyla yakından ilgili olduğu konusu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir.[10] O döneme kadar ilmî bir mesele olarak tartışılan Halku'l-Kur'an meselesi siyaset tarafından araçsallaştırılmıştır. Her şeyden önce Mihne'nin Ahmed b. Hanbel'in şahsında Ehl-i Hadis'in zaferiyle bitmiş olması, onlara meşruiyet kazandırmıştır. Bu durum sonraki süreçte Ehl-i Hadis'in baskın unsur, karşıtları olan Mu'tezîle'nin de tedrîcî olarak yok olmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan Mihne, Ahmed b. Hanbel'in öne çıkmasını sağlamış, Ehl-i Hadis'in farklı gruplara ayrılmasına, Hanbelîlik diye bir mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[11]

I. Hanbelî Mezhebi'nin Oluşum Süreci

Ahmed b. Hanbel'in 241/855 yılında vefatından sonra talebelerinin ona ait rivayetleri toplamaya başlamasıyla Hanbelî mezhebinin temelleri atılmaya başlamıştır. Mezhebin temel doktrini, Ahmed b. Hanbel'in hadis, fıkıh, akaid/kelâm ve ahlak görüşlerine dair rivayetlerin tedvin edilmesiyle oluşmuştur. Mezhebin oluşumunda Ahmed b. Hanbel'in ilk talebeleri ile oğulları Salih (ö. 266/880) ve Abdullah (ö. 290/903) ve amcaoğlu Hanbel b. İshâk b. Hanbel'in (ö. 273/886) önemli katkıları olmuştur.[12] Bu dönemde akaid, hadis ve fıkıhla ilgili ilmi tartışmalarda ve yazılan eserlerde, Ahmed b. Hanbel'in görüş ve düşüncelerini temsil eden veya savunan kişiler için "Ahmed'in arkadaşları=*Ashab-ı Ahmed*" ve "Hanbelîler=*Hanâbile, Hanbelîyye*" gibi isimler kullanılmış, bu arada çeşitli konulara verdiği cevaplar ve fetvalar "Meseleler=*Mesail*" adıyla toplanmış ve bu bilgiler daha sonra akaid

---

[8] Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ', *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (nşr. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005), III, 391; İşcan, s. 23-24.

[9] W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Umran Yayınları, 1981), s. 349-355; Patricia Crone, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, (çev. Hakan Köni, İstanbul: Kapı yayınları, 2007), s. 199-200; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviyye Olgusu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), s. 66-67.

[10] Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Tarihinde Bilinç ve Tarih*, (Haz. Metin Karabaşoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), I, 458-459; Mahut Ay, *Mutezile ve Siyaset*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002).

[11] Makdisi, s. 44-45, 276-277; Zubayda, s. 130; Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler: Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Araştırma*, (Ankara: Kitabiyât, 2002), s. 56.

[12] İbn Ebu Ya'lâ, *Tabakât*, I/11.

ve fıkıhta adına "*Hanbelî Mezhebi*" veya "*Selefiye*" denilen yeni bir ekolün esasını teşkil etmiştir.[13]

Hanbelî mezhebinin Ahmed b. Hanbel'den sonraki en önemli ismi Ebu Bekr el-Hallâl'dır (ö. 311/923). Hallâl, Ahmed b. Hanbel'in fikri yönünü takip etmiş ve mezhebin fikri geleneğinin devamını sağlamıştır. Hatta Hallâl'dan önce müstakil bir Hanbelî mezhebinin bulunmadığı, topladığı meseleler ve ortaya koyduğu kaidelerle bu mezhebi gerçekte onun kurduğu iddia edilmiştir.[14] O, Ahmed b. Hanbel'in fetva ve görüşlerini klasik fıkıh kitapları sistematiğine uygun bir şekilde *el-Cami li-ulumi'l İmam Ahmed* adıyla toplamıştır. Hallâl'a nispet edilen *Kitabü's-Sünne* ve *Kitabu'l-İlm* gibi başka eserler de bulunmaktadır. Ayrıca *Tabakatu Ashabı Ahmed* adıyla ilk Hanbelî tabakatını yazmıştır. Hallâl'ın bu faaliyetleri, onun İbn Hanbel es-Sağîr (Küçük İbn Hanbel) olarak anılmasını sağlamıştır. [15]

IV/X. yüzyılda yaşamış olan Ebu Muhammed Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî (ö. 329/941), Hanbelîlik tarihinde ilmi katkılardan ziyade mücadeleci karakteri ile öne çıkmış; Şîa, Mu'tezîle ve Kelâm metoduna karşı gösterdiği sert muhalefeti ile 309/921-329/941 yılları arasında Bağdat'ta meydana gelen siyasi olaylarda etkin bir rol oynamıştır. Ahmed b. Hanbel'in fakih değil de muhaddis olduğu kanaatini taşıyan ve bu sebeple onun fıkhi görüşlerini *İhtilafu'l-Fukaha* adlı eserine almayan İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/922) ölümü üzerine, Hanbelî mezhebi taraftarlarının çıkardığı karışıklıklarda dolaylı da olsa etkisinin olması muhtemeldir. Kaynaklara göre Hanbelîler, ölümünden kısa bir süre önce, Taberî'yi sürekli baskı altında tutmuş, evinden çıkmasına izin vermemiş, onun yanına gidenleri, ondan ders alanları ve hadis rivayet edenleri engellemişlerdir.[16] Taberî, 310/922 yılında Bağdat'ta vefat edince Hanbelîlerin taşkınlık çıkarabileceği endişesiyle gece vakti kendi evine defnedilmiştir.[17] Bu olaydan kısa bir süre sonra 317/929 yılında İsrâ suresinin 79. ayetinde geçen *makam-ı mahmud* kelimesinin yorumu sebebiyle yapılan tartışmalarda Berbehârî taraftarlarıyla karşıtları arasında kanlı çatışmalar meydana gelmiştir.[18] Bazı öğrencileri 321/933 yılında idareye karşı isyan düzenlemekle itham edilerek Basra'ya sürülmüştür.[19] 323/935 yılında Bağdat'taki içki dükkânların yağmalanıp, müzik aletlerinin kırıldığı "*Hanbelî Fitnesi*" adı verilen olaylarda[20] sorumluluğu bulunduğu gerekçesiyle yakalanmaya çalışılmışsa da, o

---

[13] *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem: Hanbelî Mezhebi*, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2003), s. 36; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), c. XIV, s. 526.

[14] Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, (nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402/1982), XIV, 298.

[15] Koca, *Hanbelî Mezhebi*, s. 41-42; Koca, "Hanbelî Mezhebi", s. 527.

[16] Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001), c. II, s. 551; İzzüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (nşr. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987), c. VII, s. 9; İmadduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze: Dâru Hicr, 1419/1998), c. XIV, s. 818, 847.

[17] İbnü'l-Esîr, c. VII, s. 8-9; İbn Kesîr, c. XIV, s. 848-849.

[18] İbn Kesir, c. XI s. 162-163.

[19] İbnü'l-Esir, c. VIII s. 204; İbn Kesir, c. XI, s. 172.

[20] İbn Kesir, c. XI s. 181-182.

ISSN: 2147-1185

gizlenmeyi başarmıştır. Bu nedenle bazı kaynaklarda genellikle halkın ayak takımı için kullanılan *el-'âmme* kavramının Hanbelîler için de kullanıldığı görülmüştür.[21] Berbehârî, Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetler konusunda en güvenilir ravi olarak kabul edilir. Kendisini ziyaret eden Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, Selef akidesine uygun olarak yazdığını belirttiği *el-İbane*'sini ona takdim etmesine rağmen bu eseri tasvip etmeyen Berbehârî her çeşit bid'ata karşı mücadele etmiş, imametin hangi soydan gelirse gelsin mevcut yönetimlere isyan etmenin caiz olmadığını savunmuştur.[22] Başta İbn Batta el-Ukberî[23] olmak üzere kendi dönemindeki Hanbelîler üzerinde etkili olan Berbehârî'nin mezhep içinde görüş ve hareketlerini benimseyenlere *Berbehârîyye* adı verilmiştir.[24]

VIII/XIV. asırda Hanbelî mezhebinin gelişiminde Takuyiddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) büyük rolü olmuştur. İbn Teymiyye ile birlikte Hanbelî Mezhebi, İslam düşüncesinde Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf gibi alanlar karşısında alternatif bir seviyeye çıkmıştır. Bu dönemde İbn Teymiyye'nin öğrencileri İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve İbn Receb (ö. 795/1392) ile daha sistematik bir yapıya kavuşmuş, mezhep "Selefiyye" adıyla anılmaya başlamıştır.

Mezhep, XII/XVIII. asırda Arap yarımadasının Necid bölgesinde Muhammed b. Abdülvehhab'ın (ö. 1206/1792) Dir'iyye'de Emir muhammed b. Suûd'un desteğini kazanarak 1157/1744 yılında adı geçen emirle Allah'ın hükümranlığını kurmak üzere emirliğin İbn Suûd ve nesline, şeyhliğin ise kendisine ve nesline ait olması şartıyla anlaşması sonucu yeni bir döneme girmiştir. Uzun bir süreçte Hicaz bölgesi de dâhil Arap yarımadasının tamamına hâkim olan kırallık, etkilerini tüm İslam coğrafyasına yaymaya çalışmıştır. Günümüzde de çeşitli kurum ve kuruluşlarıyla bu etki devam etmektedir.[25]

Hanbelîlik aynı zamanda Çağdaş Selefi Hareketlerin de temelini oluşturmaktadır. Hanbelî mezhebinden çağdaş İslam düşünce ekolleri de büyük oranda etkilenmiş ve kendi düşünce sistemlerini kurarken adeta bu ekolün ortaya koyduğu temel esasları göz önünde bulundurma zorunluluğu hissetmişlerdir. Hanbelî ekolü halkla iç içe olan ve halk nezdinde yaygınlığı yüksek bir harekettir. Bugün bile, Çağdaş Müslüman düşünce akımlarında

---

[21] Bu kavram, özellikle Taberî'ye cenaze merasimi yapılmasının engellenmesi bağlamında, *el-'âmme* (halkın ayaktakımı) toplanarak ona bir cenaze merasimi yapılmasına engel oldu şeklinde kullanılmıştır. Burada kavramla kastedilen, Berbehârî'ye bağlı Hanbelilerdir. İbnü'l-Esîr, c. VII, s. 8; İbn Kesîr, c. XIV, s. 848-849.

[22] İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. II, s. 16.

[23] İbn Batta el-Ukberî hakkında bkz. İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. II, s. 125-132.

[24] Berbehari'nin hayatı ve eserleri için bkz. İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. II s. 16-38; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XI, s. 201; Koca, *Hanbelî Mezhebi*, s. 43; Koca, "Hanbelî Mezhebi", s. 527; Muhyettin İğde, "*İmam Berbehârî ve Ekolü*", (Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2008).

[25] Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, s. 16-23.

ve özellikle de halk kültüründe akaid alanında bu ekolün etkileri hâlâ devam etmektedir. İslam dünyasında Yeni Selefilik diye adlandırılan görüşlerin Ahmed b. Hanbel ve Hanbelîliğe dayandırılması da bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

II. Hanbelîlerin Kelâm Karşısındaki Tutumu

Ahmed b. Hanbel'in kelâm konularına hoş bakmadığı, Ehl-i Sünnet'in üstünlüğü için olsa bile kelâmî konularla iştigal eden herkesten uzak durduğu; Peygamber ve Sahabe asrında olmayıp kendi asrında ortaya çıkan her şeye bid'at gözüyle baktığı bilinmektedir. Kelâm ilmine şiddetli muhalefeti de bundan kaynaklanmaktadır. Akaid konularına dair yazdığı *el-Akide*, *Kitabu's-Sünne*, *Kitabu'l-İman* ve *er-Red ale'z-Zenadıka ve'l-Cehmiyye* adlı eserlerinden, ondan nakledilen rivayetlerin oluşturduğu *mesail* adlı eserlerden ve Mu'tezîle'ye karşı verdiği mücadeleden, Ahmed b. Hanbel'in, hadisçiliği ve fıkıhçılığı yanında aynı zamanda Selef inancının yerleşmesine katkıda bulunan bir akaid âlimi olduğu da görülür.

Ahmed b. Hanbel'in naslara sımsıkı bağlı olduğu ve kelâm metoduna karşı çıktığı hususundaki genel kanaate rağmen, onun Mu'tezîle mensuplarıyla tartıştığı ve bu münakaşalarda kelâmi sayılabilecek deliller kullandığı bilinmektedir. Ayrıca, Cehmiyye ve Mu'tezîle'nin görüşlerini reddetmek için yazdığı *er-Red ale'z-Zenadıka ve'l-Cehmiyye* adlı eserinde kelâm ilminde sıkça başvurulan "ihtimalleri araştırma" usulünü de kullanmıştır.[26] Ahmed b. Hanbel her ne kadar Hz. Peygamber ve ashabının açıklamaya girişmediği problemleri tartışmayı bid'at kabul etmiş ise de yaşadığı bazı olayların etkisiyle bu prensipten zaman zaman vazgeçtiği görülmektedir. Kendi dönemindeki Halku'l-Kur'an meselesinde, Kur'an ve Sünnet'te açık bir şekilde yer almayan "Kur'an'ın mahlûk olmadığı" tezini benimsemesi buna bir örnektir.[27]

Ashâbu'l-Hadis, muhalifleri tarafından hadisleri rivayet etmekle yetinen ancak onlar üzerinde pek fazla düşünmeyen, taklitçi ve aklı kıt kimseler olarak tanıtılmıştır.[28] Onlar ayrıca hadisleri yanlış rivayet etttikleri ileri sürülerek de eleştirilmişlerdir.[29] Ashâbu'l-Hadis hakkında en ağır eleştiriyi Eş'arî yapar. Eş'arî, akide ile ilgili akli delillerin dine uygunluğunun tespitini yaparken buna karşı çıkan Ashâbu'l-Hadisi şu şekilde eleştirir: "İmdi halkın bir kısmı cehaleti sermaye yapmışlardır. Onlara akli tefekkür ve dinde (akaid) araştırma yapmak ağır gelmiş, hafifletmeye ve taklide meyletmiştir.

[26] Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenadıka ve'l-Cehmiyye*, (*Akaidu's-Selef* içinde, nşr. A. S. en-Neşşar-Ammar Talibi, İskenderiye: 1971), s. 72, 91-92; Yusuf Şevki Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul, 1984), s. 22-25; Yusuf Şevki Yavuz, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), c. II, s. 83-84.

[27] Koca, *Hanbelî Mezhebi*, s. 33.

[28] İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, (Beyrut: 1973), s. 10-11. Cahız, "Hadisçiler, hadislerin te'vilini anlayacak adamlar olmadıkları gibi, hangi hadislerin merdud, hangilerinin te'vili mümkün, hangilerinin ise, bazı kabilelerin uydurdukları hikâyeler olduğunu bilmezler. Bunun için ben derim ki, Kelamcılar olmasaydı, avam helak olur, çalınıp çırpılır, soyulurdu. Mu'tezile de olmasaydı, bu sefer kelamcılar helak olurlardı" demiştir. Bkz. Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Heyevan*, (nşr. Abdüsselam M. Harun, Kahire: 1939-1945), c. IV, s. 97-102; 289.

[29] İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 3, 7-12.

Dinin temelleri üzerinde araştırma yapanları suçlamışlar ve onları sapık kabul etmişlerdir."[30]

Ancak bütün bu tenkitlere rağmen Ashâbu'l-Hadis, akaid meselelerinde kendi görüşlerini belirlemenin yanında[31], diğer mezhep, fırka ve grupların görüşlerini reddedebilmek için onlar hakkında da bilgi edinmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye, Râfıza ve Ashâbu'r-Re'y'in görüşlerini yakından tanımış;[32] Ebu Zur'a er-Razi, Râfızî, Nâsibî ve Mürciî'nin alametifarikalarının neler olduğunu açıklamış;[33] Ebu Davud es-Sicistanî, "irca" inancına yabancı olmadığını ortaya koymuş;[34] Evzai, Gaylan ed-Dımeşkî ile kader konusunda münakaşa etmiş ve onu susturmuş;[35] Şafiî ise, hem Hafs el-Ferd ile hem de Bişr el-Merisî ile münakaşa etmiş ve ikisini de susturmuştur.[36]

III. Hanbelî Akaidinin Temel Görüşleri

Ahmed b. Hanbel ve Hanbelîler, sıfatlar konusunda tefviz ve tevakkuf yöntemine dayanmaktadır. Bu yönteme göre müteşabihlerin tevil edilmemesi ve bu konuda susularak meselenin Allah'ın ilmine havale edilmesi (tefviz) tavrı gösterilmelidir. Bu görüş, Malik b. Enes'in "İstivâ malumdur (makul), keyfiyeti meçhuldür, ona inanmak vacip, bu konuda soru sormak ise bid'attir." görüşüne dayanmaktadır.[37] Bu yaklaşım, Gazzâlî tarafından takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, keff ve onları ehil olan bilginlere ve Allah'ın ilmine teslim ve havale etmek şeklinde tespit edilmiştir.[38]

Ahmed b. Hanbel'e göre zatı, sıfatları ve fiilleri bakımından bir ve tek olan Allah, sadece Kur'an ve Sünnet'te bildirilen sıfatlarla nitelendirilebilir yani sıfatlar tevkifîdir. Aklın kendiliğinden ona herhangi bir sıfat nispet etmesi veya onun sıfatlarını nasları dikkate almadan açıklaması mümkün değildir. Çünkü akıl, mahiyet ve keyfiyetini bilemediği sıfat ve fiiller hakkında hataya düşmekten kurtulamaz. Allah'ın bütün sıfatları kadimdir ve onların kıdemi tevhid inancıyla çelişmez. Zira sıfatlar zatının ne aynı ne de gayrısıdır. Ona

---

30 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Eş'arî, *Risale fi İstihsani'l-Havd fi'l-Kelam*, (Beyrut: 1953), s. 3; çev. Talat Koçyiğit, *AÜİF Dergisi*, (Ankara: 1960), c. VIII, s. 165-174.

31 İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Muhammed Halil Herras, Mısır: 1387/1968), s. 294, 349, 363, 387; İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, /154, 282, 124, 193, 203, 265, 267; c. II, s. 46; Ebu Osman İsmail b. Abdirrahman es-Sâbûnî, *Akaidu's-Selef ve Ashabi'l-Hadis*, (nşr. Abdurrahman b. Muhammed el-Cedî, Riyad: 1415), s. 123-124; Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn,* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981), s. 249, 253.

32 Bkz. İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 34-39.

33 İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 191-192

34 Zehebi, *Tazkıratu'l-Huffaz*, (Haydarabad: 1956), c. I, s. 230.

35 Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, s. 40-41; Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984), s. 170-171.

36 Ebu Hamid b. Merzuk, *Beraetu'l-Eş'arîyyin*, (Dımeşk: 1968), c. I, s. 109.

37 Bağdâdî; *Usûlü'd-Dîn*, s. 113.

38 Ebu Hamid Gazzâlî, *İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-kelâm*, (*Mecmâtü Resâili'l-Gazzâlî I* içerisinde Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), s. 42;

göre, Allah'ı naslarda belirtilen sıfatlarla nitelendirmek teşbihe götürmez. Allah'ı mahlûkata benzetmek hatalı olduğu gibi, onlara benzetmemek için naslarda bildirilen sıfatları nefyetmek de aynı şekilde hatalıdır. Bu durumda, teşbih ve aşırı tenzih görüşünün taşıdığı sakıncalardan kurtulmanın yegâne yolu, naslarda bildirilen sıfatları kabul edip onların mahiyet ve keyfiyet itibariyle yaratıkların sıfatlarından farklı olduğuna inanmaktır. Ahmed b. Hanbel, haberî sıfatlardan sayılan yed, vech, nefs, gazab ve rızanın Allah'ın zatına mahsus sıfatlar olduğunu ve bunlara mecazi manalar vermenin yanlış olacağını, çünkü bunların insanlar tarafından anlaşılabilecek makul tevillerinin bulunmadığını ileri sürmüştür.[39]

Halku'l-Kur'an konusunda Ahmed b. Hanbel'e şu görüşler nispet edilmektedir: Kur'an, Allah kelâmıdır ve onun hakkında "mahlûktur" demek küfür, "mahlûk değildir" demek ise bid'attir.[40] Kur'an, Allah kelâmıdır ve ona "mahlûktur" diyen küfre gireceği gibi, birçok Ehl-i Sünnet ulemasının dediği gibi "Kur'an'ı okuyuşun (telaffuzun) mahlûk olduğunu" söyleyen de bid'atçılık yapmış olur. Dolayısıyla sadece "Kur'an, Allah kelâmı olup mahlûk değildir" demekle yetinmek ve Kur'an'ı telaffuz edişin mahlûk olup olmadığına girmemek gerekir.[41]

Ehl-i Hadis'e göre iman, söz, amel ve marifettir. İman; söz, amel, niyet ve isabettir. İman artar ve eksilir. Allah isterse o artar ve hiçbir şey kalmayıncaya kadar eksilir. İman tâat ile artar, masiyet ile eksilir.[42] İmanın tanımı konusunda, Ahmed b. Hanbel'e "İman söz ve amelden ibarettir" veya "İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlar ile ameldir" şeklinde iki tanım nispet edilir.[43] Bunlardan ikincisinin ona ait olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Zira onun, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar edip itaatı terk eden kimseyi "imanı eksik mümin" olarak nitelendirmesi,[44] kalp ile tasdiki imanın rükünlerinden biri olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ahmed b. Hanbel'in, amelin imana dâhil olduğunu savunmasındaki amacı, kâmil bir iman için kalbin tasdikini yeterli gören Mürcie'yi reddetmek olmalıdır. O, amelin imandan bir cüz olduğunu kabul etmesine rağmen, iman ettiği halde itaatı terk eden kimseyi kâfir saymamıştır.[45]

---

[39] Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenadıka ve'l-Cehmiyye*, s. 90-92; Abdulvahid b. Abdulaziz et-Temimi, *İ'tikadü'l-İmami'l-Münbel*, (İbn Ebu Ya'lâ'nın *Tabakât*'ı içinde), c. II, s. 253-265, Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, s. 26-32; Yavuz, "Ahmed b. Hanbel", 83-84. Hanbelilerin sıfatlar konusundaki görüşleri hakkında geniş bilgi içn bkz. Zübeyir Bulut, *Haberî Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), s. 78-113.

[40] Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallâl, *Kitâbu's-Sünne I-III*, (nşr. Atiyye Atik ez-Zahrani, Riyad: 1415/1994), c. V, s. 121-127. Abdulvahid b. Abdulaziz et-Temimi, *İtikadu İmami'l-Münbel,* (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât* içinde) c. II, s. 255-256; İbn Ebu Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 62, 72-73.

[41] Ahmed b. Hanbel, *Kitabu's-Sünne*, (nşr. Muhammed b. Said Beysuni, Beyrut: 1405/1985), s. 36; İbn Kuteybe, *el-İhtilaf fi'l-Lafz ve'r-Red ale'l-Cehmiyye*, (nşr. M. Zahid el-Kevseri, Kahire: 1349), s. 247; Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi Usûli'd-Dîn*, (Beyrut: 1974), s. 89, 155-156.

[42] Ebu Muhammed Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî, "Şerhu kitabi's-sunne", (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât* içinde), c. II, s. 18; Sâbûnî, *Akaidu's-Selef ve Ashabi'l-Hadis*, s. 264.

[43] Ahmed b. Hanbel, *Kitabu's-Sünne*, s. 81; Hallâl, *es-Sunne*, c. III, s. 580-589; İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 124; Abdulvahid b. Abdulaziz et-Temimi, *İ'tikadu İmami'l-Münbel*, c. II, s. 259; Zehebi, *Siyerü A'lami'n-Nübela*, c. XI, s. 302.

[44] Ebu Ya'lâ el-Ferra, *el-Mu'temed fi Usuli'd-Din*, s. 188.

[45] Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, s. 54-55; Yavuz, "Ahmed b. Hanbel", s. 85-86.

Tekfir konusunda ise, Ahmed b. Hanbel'e iki görüş nispet edilmektedir. Bunlardan birincisinde, Allah'a şirk koşmayan ve kıbleye yönelip namaz kılan bir kimse tekfir edilemez; ikincisi ise, Allah'ın sıfatları ve iman esaslarıyla ilgili konuların açıklanmasında, Ehl-i Sünnet'ten farklı yorumlar getiren bütün ehl-i bid'at fırkaları tekfir edilir.[46] Bu görüşlerden ikincisinin Ahmed b. Hanbel'e ait olması uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Zira Ehl-i Sünnet akidesini savunan bir kimsenin, savunduğu zümrenin görüşüne uygun olarak ehl-i bid'atı tekfir etmemesi gerekir.[47] Bu yüzden Ahmed b. Hanbel'in, bid'at fikirleri savunan ve bunun öncülüğünü yapanları tekfir ettiğine dair rivayetleri,[48] Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun görüşü ile bağdaştırmak mümkün değildir.

Ahmed b. Hanbel, İslam bünyesine bid'at sokan sapık fırkalara karşı oldukça serttir. Ancak nazari yönden takınılan bu sert tavır pratikte büyük ölçüde yumuşar. Esasen bir mümini cemaatin dışına atmak ancak oldukça dar anlamda yorumlanan bir hadisin hükmü üzerine mümkün olabilir. Buna bağlı olarak, nazari yönden tekfir etmenin şartlarını tarif etmek kolay ise de falan Müslüman'ın bu tarif içerisine girip girmediğini söylemek son derece güçtür; zira kalplerde olanı yalnız Allah bilir. Ahlakı ve fikirleri sapık görülebilen her Müslüman'ın cemaattan ihraç edilmesi de tekfire dayanan temayülü gösterir.

Ahmed b. Hanbel'e göre Müslümanların din ve dünya işlerini yürütecek bir imam (halife) seçmeleri gereklidir. Halifenin, Hulefayi Raşidin'in seçilme şekillerinden birisiyle belirlenmesi mümkün olmakla beraber, ehlü'l-hal ve'l-akdin tensibiyle seçilmesi daha uygundur. İmametin Kureyş'e ait olmasına ve yukarıda belirtilen seçim yollarından biriyle belirlenmesinin gerekliliğine rağmen, bu makamı zorla elde eden kişi de fitneye sebep olmamak için meşru halife kabul edilir. Bu yaklaşımın tabii sonucu olarak, Ahmed b. Hanbel'e göre Muaviye (ö. 66/680) de meşru bir halifedir.

Hanbelî mezhebi akaid alanında birçok eser vermiştir; ancak bu eserler hacim yönünden küçük, içerik yönünden de birkaç istisnası hariç birbirinin tekrarı metinlerdir. Hanbelî mezhebinin tarihine ve akaid konusundaki görüşlerine dair oldukça zengin bir literatür mevcuttur.[49] Tefsirler, hadis koleksiyonları ve bunların şerhleri, tabakât kitapları, tefsir, hadis ve fıkıh usulüne dair eserler ile mezhepler tarihi, İslam tarihi ve diğer çeşitli alanlardaki muhtelif eserler yanında Ashâbu'l-Hadis ve Hanbelî akaidine dair yazılmış müstakil eserler olarak *Kitabu's-Sunne*,[50] *Kitabu'l-İman*[51] ve

[46] Ahmed b. Hanbel, *Kitabu's-Sünne*, s. 10, 71, 104-105, 119; İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 20, 124, 134, 136.

[47] Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, s. 54-55; Yavuz, "Ahmed b. Hanbel", s. 86.

[48] Ahmed b. Hanbel, *Kitabu's-Sünne*, s. 10, 71; İbn Ebu Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 89-90.

[49] Ehl-i Hadisin akâid edebiyatıyla ilgili müstakil bir makale için bkz. Hayri Kırbaşoğlu, "Ashâbu'l-Hadîs'in Akâid Edebiyatı", *İslami Araştırmalar*, 5, (1987): 79-89.

[50] Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu's-Sünne*, (nşr. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtani, Beyrut: 1405/1985); Hallâl, *Kitâbu's-Sünne I-III*, (nşr. Atiyye Atik ez-Zahrani, Riyad: 1415/1994);

Mesâil[52] kitapları önemli kaynaklardır. Bu bakımdan ihtiva ettikleri zengin iktibaslarla bugün elimizde olmayan birçok eserden faydalanmamızı sağlayan İbn Teymiyye'nin "*Mecmu'u'l-Feteva*"sı,[53] İbn Hacer'in "*Fethu'l-Bâri*"si gibi eserler ve tabakat kitaplarına işaret etmek gerekir. Müstakil eserler içerisinde ise, Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen eserler,[54] Ashâbu'l-hadîs'in tarihi ile ilgili nadir bilgileri bize aktaran Hatib Bağdâdî'nin "*Şerefü Ashabi'l-Hadis*"i[55] ile Hanbelî mezhebinde ilk defa kelâm yöntemiyle yazılan Ebu Ya'lâ el-Ferrâ'nın "*el-Mu'temed fi Usûli'd-Dîn*"[56] adlı eseri ve İbn Ebu Ya'lâ'nın "*Tabakatu'l-Hanabile*"sini[57] zikredebiliriz. Biz onların temel akaid esaslarını, Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen eserlerden, Eş'arî'nin *Makalât*'ı, Sabuni'nin *Akidetu's-selef ve Ashâbu'l-Hadis*'i ve Malati'nin *et-Tenbih*'i, İbn Ebi Ya'lâ'nın *Tabakâtu'l-Hanâbile*'si, Kelvezânî'nin "*Akide*"si, Lalekâi'nin *Şerhu Usuli'l-İtikad*'ı, Ebu Said Osman b. Darimî'nin *Kitabu'r-Red ale'l-Cehmiyye*'si

---

el-Hasen b. Ali b. Halef, Ebu Muhammed el-Berbehârî, "*Şerhu Kitabi's-Sünne*", (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât* içinde), c. II, s. 16-38.

[51] Bazı *Kitabu'l-İman*'lar şunlardır: Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellam, "*Kitâbu'l-İmân; meâlimihi ve sünenihi ve'stikmalihi ve derecatihi*", (nşr. M. Nasiruddin Elbani, *Min Kunuzi's-Sünne Resailu Erbaa* içinde ikinci kitap), Kuveyt: ts., s. 47-102. Eser, Sönmez Kutlu tarafından "İman: Alametleri, Hükümleri, Kemale Ermesi ve Dereceleri" adıyla tercüme edilmiş ve *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (Ankara: 2000) adlı eserin 209-252 sayfalarında ek olarak yayınlanmıştır. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, "*Kitâbu'l-İmân*", (nşr. Muhammed Nasiruddin Elbani, *Min Kunuzi's-Sünne: Resailu Erbaa* içinde birinci kitap) s. 1-46; Muhammed b. İshak İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Muhammed Halil Herras, Mısır: 1387/1968); Ebu Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdillah el-Bağdadi el-Acurrî, *Kitâbu'ş-Şerîa*", (nşr. Muhammed Hamid el-Fakî, (1. bs. Beyrut: 1403/1983).

[52] Ahmed b. Hanbel'in kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar öğrencileri tarafından "*mesail*" adıyla bir araya getirilmiştir. Bunlar, *Mesailu'l-İmam Ahmed b. Hanbel I-III*, (nşr. Fazlurrahman Din Muhammed, Delhi: 1408/1988); *el-Mesail*, (nşr. M. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: 1408/1988); *Kitabu'l-Mesail I-III*, (nşr. Muhammed b. Abdullah ez-Zahim-Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed-Ebu Yakup İshak b. İbrahim el-Hanzali, Kahire: Daru'l-Menar, 1992); *el-Mesail*, (nşr. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, ts.); *el-Mesail*, (nşr. M. Behcet el-Beytar, Kahire: 1353/1934).

[53] İbn Teymiyye eserinin V. ve VI. ciltlerini sıfatlar konusuna, III. cildini de Selef akidesine tahsis etmiştir. *Mecmu'u'l-Fetevâ*, (nşr. Muhammed b. Kâsım el-Asami en-Necdî, Riyad: 1412-1991).

[54] Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen ve bizim de araştırmamızda kullandığımız bazı eserleri şunlardır. *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenadıka*, (nşr. Abdurrahman Amire, İskenderiyye: 1971); İbn Ebi Ya'lâ, "*Tabakâtu'l-Hanâbile*" adlı eserinde, birisi bizzat Ahmed b. Hanbel'in ifadesiyle "*Usûlü's-Sünne*" (c. I, s. 226-230) başlığıyla, ikincisi onun imla ettirerek yazdırdığı, c. (I, s. 287-290), üçüncüsü ve dördüncüsü ise "*Risâletün fi's-Sünne*", (c. I, s.272) ve "*Sıfâtu'l-Mü'min min Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*", (c. I, s. 304-305) başlıkları altında kendisinden nakledilmiştir. Birinci, üçüncü ve dördüncü risaleler Fevvaz Ahmed Zemerli tarafından hazırlanan *Akaidu Eimmeti's-Selef* isimli derlemede yer almaktadır. (Beyrut: 1415/1995); *el-Akîde*, (nşr. Abdulaziz İzzeddin eş-Şeyrevanî, Dımaşk: 1408/1988). *Kitâbu's-Sünne*, (Kahire: ts., Mekke: 1349); *Kitâbu's-Sünne*, (nşr. Ebu Hacir Muhammed Said b. Besyuni, Beyrut: 1405/1985). Ahmed b. Hanbel'in, Müsedded b. Müserhed'e gönderdiği "*Risâletü Ahmed b. Hanbel ilâ Müsedded b. Müserhed*" isimli akide metni için bkz. İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 315-317; İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l-Feteva*, c. V, s. 396, 131-132, 242, 375. Ayrıca, İbn Ebi Ya'lâ'nın *Tabakâtu'l-Hanâbile*"sinde pek çok kimseden Ahmed b. Hanbel'in akide konusundaki ifadeleri ve sorulara verdiği cevapları yer almaktadır.

[55] Hatib el-Bağdadi, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, (nşr. M. Said Hatiboğlu, 2. bs. Ankara: 1991).

[56] Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi Usûli'd-Dîn*, (nşr. Vedi' Zeydân Haddâd, Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1974).

[57] Eserin üç ayrı tahkikli basımı vardır. 1. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile I-II*, (nşr. Ebu Hazım Üsame b. Hasan-Ebu'z-Zehrai Hazım Ali Behcet, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997); IV cilt olarak hazırlanan eserin III ve IV. ciltleri İbn Receb'in *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'sini içerir. 2. *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (nşr. Muhammed Hamid el-Fakî, Kahire: 1952); 3. *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (nşr. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005).

ve *er-Red ale'l-Merîsî*'si, Ebu Davud es-Sicistânî'nin "*Akide*"si ile Ehl-i Hadis'e ait diğer bazı önemli eserlerden yararlanarak maddeler halinde veriyoruz:

1. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini, Allah'tan gelenleri, güvenilir ravilerin Resulullah'tan rivayet ettiklerini kabul etmek.[58]

2. Allah birdir, O'ndan başka ilah yoktur, O, hiçbir şeye muhtaç değildir; O, eş ve çocuk edinmemiştir.[59]

3. Hz. Muhammed, O'nun resulü ve kuludur.[60]

4. Allah'ın isimleri vardır; fakat bunların Allah'tan başka şeyler oldukları söylenemez. O, bilir, işitir, görür ve güç sahibidir. Onun iki eli, iki gözü ve yüzü vardır; ancak bunların keyfiyeti bilinemez.[61] Kur'an'da zikredilen ve sahih haberlerde bildirilen bu sıfatlar işitme, görme, göz, yüz, ilim güç, kudret, izzet, azamet, irade, dileme, söz ve kelâm, rıza, kızgınlık, hayat, uyanıklık, ferah, gülme ve buna benzer şeylerdir. Bunlara hiçbir şekilde ilavede bulunulamaz. Allah'ın bu isim ve sıfatları kulların sıfatlarına benzetilemez, onların nasıllığı sorgulanamaz, elleri güç ve nimet olarak te'vil edilemez. Onlar için tekyif, tahrif, teşbih, tatil, tebdil, tağyir ve te'vil yoktur, tefhim ve tarif söz konusudur.[62] Bu yaklaşım tefviz, tevakkuf yöntemi ve belkefe doktrini olarak ifade edilir.[63]

5. Allah, yedi kat gök üzerindeki arşın üstündedir.[64] Allah'ın arşa istivasına, nasıl haber verildiyse öyle inanılır. Bu istiva meçhul değildir, onun nasıl olduğu akılla anlaşılamaz, onunla ilgili soru sormak bid'attir, onu aynen ikrar etmek vaciptir, bu, imanı gerektiren bir şeydir, inkâr etmek ise küfürdür.[65]

---

[58] Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, (Beyrut: 1995), s. 290; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272, 304-305.

[59] Eş'arî, *Makâlât*, s. 290; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305.

[60] Eş'arî, *Makâlât*, s. 290; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305.

[61] Eş'arî, *Makâlât*, s. 290-291.

[62] Berbehârî "Şerhu kitabi's-sunne", s. 18; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 75-76; Ebu'l-Fadl Abdulvahid b. Abdulaziz b. el-Haris et-Temimi, "Kitab fihi İtikad Ahmed b. Hanbel", s. 253-255; Ebu'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cema'a*, (nşr. Ahmed Sa'd Hamdân, Mekke: 1402), c. III-IV, s. 403-454. Hadis taraftarlarının sıfatlar hakkındaki görüşleri hakkında bilgi için bkz. Hayri Kırbaşoğlu, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları (Ashâbu'l-Hadis'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi)*, (Ankara: OTTO Yayınları, 1983); Bulut, *Hanbeli Akaid Sistemi*, s. 221-367; Zübeyir Bulut, *Haberi Sıfatlar: Anlama Yöntemeleri ve Yorumlar*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2015).

[63] Belkefe doktrini: Allah'ın sıfatlarıyla ilgili hadislerin olduğu gibi kabul etmek, mana ve keyfiyetiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamaktır. Binyamin Abrahamov, "Bi-Lâ Keyfe Doktrini ve İslâm Kelâmındaki Temelleri" çev. Orhan Ş. Koloğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* Dergisi 11/2, (2002): 213-226.

[64] Eş'arî, *Makâlât*, s. 290; Ebu Said Osman b. Said ed-Darimî, *Kitabu'r-red ala'l-Cehmiyye*, (nşr. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: 1982), s. 17-36; Lâlekâî, *Şerhu usuli'l-itikad*, c. III-IV, s. 387 vd.

[65] Sâbûnî, "Akidetu's-Selef", s. 80-81;

6. Kur'an Allah'ın kelâmı ve tenzilidir; mahlûk değildir. Allah'ın kelâmı ondan ayrı, başka bir şey değildir. Bu konuda vâkıfa da bid'at sahibidir.[66] Kur'an mahlûktur diyen kimse kâfirdir, kanı helaldir. Onunla konuşulmaz, bir arada oturulmaz, nikâhı kıyılmaz. Onun küfründen şüphe eden de kâfirdir. Bu konuda susan veya Kur'an'ı telaffuz mahlûktur diyen de kâfirdir, bu dinde şüphedir.[67]

7. Yeryüzünde meydana gelen hayır ve şerrin hepsi Allah'tandır ve her şey O'nun dilemesiyle olur. Hiç kimse, bir şeyi yapmadan önce onu yapacak güce sahip değildir (İstitâât). Yapılan her şey Allah'ın ilmi dâhilindedir. Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Kulların iyi ve kötü fiillerinin hepsini yaratan Allah'tır. Kullar, hiçbir şey yaratmaya muktedir değildir.[68]

8. Müminleri, itaatine muvaffak kılan, kâfirlerin ayağını kaydıran Allah'tır. Bununla Allah, müminlere lütufta bulunmuş, onları ıslah etmiş, hidayete kavuşturmuş; kâfirlere ise lütufta bulunmamıştır. O, onların kâfir olmasını istemiş, onları saptırmış ve kalplerini mühürlemiştir. Hayır ve şer, Allah'ın kazası ve kaderiyledir.[69]

9. Müminler, gözleriyle ayı gördükleri gibi kıyamet gününde de Allah'ı göreceklerdir. Kâfirler ise, O'nu göremeyeceklerdir. Hz. Peygamber Rabbini görmüştür.[70]

10. Kıble ehlinden hiç kimse, zina, hırsızlık ve benzeri işlediği günahları dolayısıyla tekfir edilemez. Büyük günah işlemiş olsalar bile, imanları dolayısıyla mümindirler.[71] Tevhid ve ihlas üzere öldüğü takdirde, tövbe

[66] Vâkıfa: Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı, okunan şeyle okumanın aynı şey mi, yoksa farklı şeyler mi olduğu tartışmalarına girmeyen, bu konuda susmak gerektiğini söyleyenlerdir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-İhtilaf fi'l-Lafz*, s. 246-247; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 87.

[67] Eş'arî, *Makâlât*, s. 292; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel, "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123-124; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 226; 287; Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malâtî, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a*, (nşr. Zahid el-Kevseri, Kahire: 1993), s. 15; Ebu Ahmed el-Hâkim Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak, *Şiaru ashabi'l-hadis*, (nşr. Seyyid Subhi es-Semerraî, Kuveyt: Daru'l-Hulefa lil-Küttab el-İslamî, ts.), s. 29-30; Berbehârî "Şerhu Kitabis's-sunne", c. II, s. 18; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 75; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 76; Ebu'l-Fadl et-Temimi, "Kitab fihi itikad Ahmed b. Hanbel", c. II, s. 262.

[68] Eş'arî, *Makâlât*, s. 291; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel, "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 226; 287; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 38; Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 176; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 105-106; Ebu'l-Fadl et-Temimi, "Kitab fihi itikad Ahmed b. Hanbel", c. II, s. 258.

[69] Eş'arî, *Makâlât*, s. 291-292; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123.

[70] Eş'arî, *Makâlât*, s. 292; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 226-287; Berbehârî "Şerhu Kitabi's-sunne", c. II, s. 20; Geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenadıka*, s. 127-129; Darimî, *Kitabu'r-red ale'l-Cehmiyye*, s. 53-68; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 93-100; Ebu'l-Fadl et-Temimi, "Kitab fihi itikad Ahmed b. Hanbel", s. 257; Lâlekâî, *Şerhu usuli'l-itikad*, c. III-IV, s. /454 vd.

[71] Eş'arî, *Makâlât*, s. 293; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. /272; 304-305; Ahmed b. Hanbel, "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123-124; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 230; 290; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli'sunne", s. 38; Berbehârî "Şerhu Kitabi's-Sunne", c. II, s. 20; Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15, 17; Ebu'l-Fadl et-Temimi, "Kitab fihi itikad Ahmed b. Hanbel", c. II, s. 261.

etmeden ölse bile, Allah dilerse onu affeder, hiç azap etmez; dilerse günahı kadar azap eder, onu ebedi cehennemde bırakmaz.[72]

11. İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, hayrıyla şerriyle ve tatlısıyla acısıyla kadere inanmaktır.[73] İslam Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahadet getirmektir. İman, İslam'dan başka bir şeydir.[74]

12. İman; söz, niyet ve ameldir; artar ve eksilir. Mahlûk olduğu veya olmadığı söylenemez. İmanda istisna şarttır.[75] İmandan şüphe etmemek gerekir. Büyük günah sahibinin cehennemlik olduğuna, tevhid ehlinin de cennetlik olduğuna hükmedilemez. Bunların durumu Allah'a havale edilir. O, dilerse affeder, dilerse cezalandırır.[76]

13. Allah'ın Resulü'nün şefaati ve kabir azabı haktır. Şefaat, büyük günah sahipleri içindir. Havz, Kevser, sırat, öldükten sonra dirilme, Allah'ın kullarını hesaba çekmesi ve O'nun huzurunda beklenmesi haktır.[77]

14. Dinde ve kader konusunda cedelcilerin tartıştığı bütün konularda tartışma yasaklanmıştır. Sahih rivayetlerle Hz. Peygamber'den gelen her şey kabul edilir ve bu niçin böyledir diye sorulamaz. Çünkü böyle sormak bid'attir.[78] Dinde şüphe ve cedeli reddetmek gerekir. Sünnet'te kıyasa ve darbı mesele yer yoktur. Hevaya da uyulmaz. Hz. Peygamber'den gelenler, şerh edilmeksizin ve nasıl olduğuna bakılmaksızın, nasıl ve niçin sorusu sorulmaksızın tasdik edilir.[79]

15. Allah'ın nebisine ashab olarak seçtiği ilk Müslümanlara saygılı olmak, onları büyük ve küçük hataları dolayısıyla eleştirmemek. Ashab'ın en

---

[72] Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 103-104; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 230; 290.

[73] Eş'arî, *Makâlât*, s. 293. Hayır, şer ve kader konusunda geniş bilgi için bkz. Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 106-107; Lâlekâî, *Şerhu Usuli'l-İtikad*, c. III/IV, s. 534-537.

[74] Eş'arî, *Makâlât*, s. 293; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 108.

[75] İbn Ebi Ya'lâ, Tabakât, c. I, s. 267.

[76] Hallâl, *es-Sunne*, c. III, s. 564-607; Eş'arî, *Makâlât*, s. 293-294; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123; Ahmed b. Hanbel, "Usulü's-Sünne", c. I, s. 228; 289; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli'sunne", s. 38; Berbehârî "Şerhu Kitabi's-sunne", c. II, s. 17; Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru ashabi'l-hadis*, s. 31; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 101-103, 112.

[77] Eş'arî, *Makâlât*, s. 293; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 228; 289; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 38, 39; Berbehârî, "Şerhu Kitabi's-sunne", c. II, s. 20; İbn Mende, *Kitabu'l-iman*, c. II, s. 962-985; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru ashabi'l-hadis*, s. 32; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 331-340, 358; Sâbûnî,"Akidetu's-selef", s. 100; Lâlekâî, *Şerhu usuli'l-itikad*, c. V-VI, s. 1111-1147.

[78] Eş'arî, *Makâlât*, s. 294; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 226; 287; Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15, 16; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru Ashabi'l-Hadis*, s. 31; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 54.

[79] Berbehârî "Şerhu Kitabis's-sunne", c. II, s. 19.

faziletlileri, sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Hz. Peygamber'den sonra, insanların en faziletlileri de bu dört halifedir.[80]

16. Allah'ın dünya semasına inişi ile ilgili hadisler, Peygamber'den nasıl gelmişse aynen kabul edilir. Kitap ve Sünnet'e uyulur, dinin önderlerinden olan selefe ittiba edilir, Allah'ın izin vermediği bir bid'at ihdas edilemez.[81]

17. Bayram namazları, Cuma ve cemaatle kılınan diğer namazlar, iyi ahlaklı (*birr*) ve kötü ahlaklı (*facir*) her imamın arkasında kılınabilir.[82]

18. Mestler üzerine mesh sünnettir ve hem seferde hem de mukim iken uygulanabilir.[83]

19. Cihad, Nebi'nin gönderildiği günden Deccal'in öldürüleceği güne kadar farzdır.[84]

20. Müslüman yöneticilerin başarılı olmaları için dua edilir; ancak kılıcı çekip onlara isyan ederek fitne döneminde öldürülemezler.[85]

21. Deccal'in çıkması, Meryem oğlu İsa'nın nüzulü ve onun Deccal'i öldürmesi haktır.[86]

22. Münker, nekir ve miraç haktır.[87]

23. Müslümanların ölüleri için dua edilir, arkalarından sadaka verilirse bunlar ölüye ulaşır.[88]

24. Dünyada sihirbazlar vardır ve yaptıkları sihirleri dolayısıyla küfre girmişlerdir.[89]

---

[80] Eş'arî, *Makâlât,* s. 294; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 229; 289; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 38; Berbehârî "Şerhu kitabi's-sunne", c. II, s. 21, Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15, 17; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru ashabi'l-hadis*, s. 31; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 110 vd.

[81] Eş'arî, *Makâlât*, s. 294-295; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. II, s. 272; 304-305; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru ashabi'l-hadis,* s. 31; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 54. Geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *er-Red ala'l-Cehmiyye ve'z-Zenadıka*, s. 135-137; Darimî, *Kitabu'r-red ala'l-Cehniyye*, s. 38-53; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 83-92; Lâlekâî, *Şerhu usuli'l-itikad*, c. III-IV, s. 434 vd.

[82] Eş'arî, *Makâlât*, s. 295; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 228, 288; Berbehârî "Şerhu kitabi's-sunne", c. II, s. 21; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru ashabi'l-hadis*, s. 31; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 112; Ebu'l-Fadl et-Temimi, "Kitab fihi itikad Ahmed b. Hanbel", c. II, s. 304-305.

[83] Eş'arî, *Makâlât*, s. 295; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. II, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", s. 123; Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15, 17; Ebu Ahmed el-Hâkim, *Şiaru ashabi'l-hadis*, s. 31.

[84] Eş'arî, *Makâlât*, s. 295; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 229; 289; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 39.

[85] Eş'arî, *Makâlât*, s. 295; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 229; 289; Ahmed b. Hanbel "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I; s. 123; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 39.

[86] Eş'arî, *Makâlât*, s.295; Ahmed b. Hanbel,"Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 229; 289; Berbehârî "Şerhu kitabi's-sunne", c. II, s. 20; İbn Mende, *Kitabu'l-iman*, c. II, s. 930-958; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 372; Lâlekâî, *Şerhu usuli'l-itika*d, c. VII-VIII, s. 1220 vd.

[87] Eş'arî, *Makâlât*, s. 295; Ahmed b. Hanbel, "Sıfatu'l-Mü'min", c. I, s. 272; 304-305; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 39; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 365.

[88] Eş'arî, *Makâlât*, s. 296; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 230; 290; Ahmed b. Hanbel "es-Sünnetülleti Tuffiye anha Resulullah", c. I, s. 123-124.

25. Ehl-i Kıble'den ahlaklı ve ahlaksız herkesin cenaze namazı kılınır ve mirasları taksim edilir.[90]

26. Cennet ve Cehennem haktır, ikisi de yaratılmıştır. Kıyamet, şüphesiz olacaktır.[91]

27. Ölen de öldürülen de eceliyle ölür. Her yaratılmışın bir eceli vardır.[92]

28. Kulların sahip olduğu rızıkların hepsi, ister haram ister helal olsun, Allah'tandır.[93]

29. Allah, salih kullarına deliller verebilir.[94]

30. Sünnet, Kur'an'la neshedilemez.[95]

31. Çocukların durumları Allah'ın emrine bırakılmıştır. O, dilerse azap eder, dilerse affeder.[96]

32. Allah, kullarının ne yapacağını bilir, olacak şeyi yazmıştır, bütün işler O'nun elindedir. Allah'ın hükmüne sabredilir, emrettiği yapılır, yasakladığı terk edilir. İhlasla amel edilir. Büyük günahlardan zina, yalan yere yemin, yalancı şahitlik, asabiye, gurur ve kibir gibi şeylerden uzak durulur.[97]

33. Bid'ate çağıranlardan uzaklaşmak ve Kur'an okumak, hadisleri yazmak, tevazu ve güzel ahlakı koruyarak fıkıhta derinleşmek, iyiliği yaymak, eziyet veren şeyleri kaldırmak, gıybet ve dedikoduyu terk etmek, yiyecek ve içecek temin etmek gerekir.[98]

34. Cemaatten ayrılmamak, Sünnet'e uymak, heva ve bid'atten uzak durmak gerekir.[99]

Özetle söylenecek olursa, Hanbelî mezhebi Selef mezhebidir, Allah'ı bizzat kendisi ve resulünün vasfettiği gibi tahrifsiz, tatilsiz, tekyifsiz ve temsilsiz vasfederler. Allah zatlara benzemeyen zattır, Allah, muhdisatın sıfatlarına benzemeyen Kur'an'da ve sahih sünnette varid olan kemal sıfatlarla

---

[89] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 114.
[90] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 230; 290; Malâtî, *et-Tenbih*, s. 15, 16; Berbehârî "Şerhu kitabi's-sunne", c. II, s. 22.
[91] Eş'arî, *Makâlât,* s. 290, 296; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 230; 290; İbn Ebi Hatim er-Razi, "Kitabu ehli's-sunne", s. 39; Berbehârî "Şerhu kitabis'sunne", c. II, s. 20; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 387; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 101.
[92] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296; Sâbûnî, "Akidetu's-selef", s. 113.
[93] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296; Ebu'l-Fadl et-Temimi, "Kitab fihi itikad Ahmed b. Hanbel", c. II, s. 306.
[94] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296.
[95] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296
[96] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296
[97] Eş'arî, *Makâlât,* s. 296-297.
[98] Eş'arî, *Makâlât,* s. 297; Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 226; 287.
[99] Ahmed b. Hanbel "Usulü's-Sünne", c. I, s. 226; 287; Berbehârî "Şerhu kitabi's-sunne", c. II, s. 22; Acurrî, *eş-Şeria*, s. 3, 45. Geniş bilgi için bkz. Lâlekâî, *Şerhu usuli itikad*, c. I-II, s. 50-151.

muttasıftır.[100] Ehl-i Hadis'in ve Hanbelîlerin yukarıda sıralanan akideleri dikkatle incelendiğinde, bunların sadece itikatla ilgili olmadığı, aynı zamanda fıkıhla, ahlakla, siyasetle, kültürle ve metodolojiyle ilgili olduğu açıkça görülecektir. Bu da onların akideden ne anladıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Hanbelî Mezhebi, Ahmed b. Hanbelîn siyasi bir mesele olan Mihne'den dolayı elde ettiği mirasın üzerine kurulan dinî-siyasî bir yapılanmadır.[101] Ahmed b. Hanbel'in talebeleri tarafından temelleri atılan Hanbelîlik, özellikle Hallâl ile birlikte oluşumunu büyük ölçüde tamamlamış bir mezhep hüviyeti kazanmıştır. Hallâl ile aynı dönemde yaşayan Berbehârî, Hanbelî öğretilerini toplumda uygulama yönünde bazı faaliyetlerde bulunmuş, yaptığı vaazlarla halkı bu yönde teşvik etmiştir.

Hanbelî mezhebinin kuruluşu ile uzun tarihî süreç içerisinde gösterdiği gelişmeden ve kullanılan metodolojiden mezhebin üzerine inşa edildiği temel esasın, imkân nispetinde nasların zahirine bağlı kalmak ve nasları literal olarak anlamak olduğu anlaşılmaktadır. Selefî yaklaşımlarının tabii sonucu olarak akideye taalluk eden meselelerde ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan yeni problem ve olaylar karşısında, muhafazakâr bir tavır alarak bid'at nazariyesini geliştirmişlerdir. Hiçbir mezhepte Hanbelî mezhebinde olduğu kadar bid'at yasağı ifrata vardırılmamıştır.

Hadis taraftarları ve Hanbelîler, diğer İslam fırkaları ve âlimleri karşısında kendilerine çok özel bir misyon atfetmişlerdir. Onlara göre, Allah, şeriatın koruyucuları ve bid'atların yıkıcıları olarak kendilerini seçmiştir. Aynı şekilde Allah'ın dinini emanet ettiği, ilmi koruduğu ve Nebi ile ümmet arasında vasıta kıldığı kimseler de kendileridir.[102] Bu sebeple, 72 fırkanın sapıklığa ve dalalete düştüğünü, Resul'ün halifeleri olan tek fırkanın kendileri olduğunu kurtuluşa ereceklerini ve galip geleceklerini iddia ederler.[103] Bu grubun, kendisini merkeze koyması, kendi dışındakileri dalalete düşmekle suçlaması ve diğerlerinin doğruluğunu kendi görüşlerine uygunluğuna göre değerlendirmesine bakılırsa, Haricilerdeki karizmatik cemaat anlayışı iddiasının bir benzerinin, bu grup arasında da olduğu söylenebilir. Onların eleştiri oklarını diğer din mensuplarından çok, Müslüman fırkalara yöneltmelerinin ve reddiyeler yazmalarının arkasında bu saikin yattığı söylenebilir.

Diğer gruplara karşı bu katı tutumu sergileyen Hanbelîler, kendi içlerindeki farklı görüşlere karşı da çok tahammülsüz bir tavır sergilemişlerdir. Önemli bir usul, cedel ve dil âlimi olan Hanbelî Ebu'l-Vefa İbn Akil, (ö. 513/1119) zaman içerisinde bazı Mu'tezîle âlimleriyle görüşmüş ve onlardan istifade etmişti. Ayrıca, bazı sufilerle ilgi kurarak onların fikirlerini tanımış ve bu

---

[100] Sefârînî, Muhammed b. Ahmed, *Levamiu'l-Envari'l-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrari'l-Eseriyye*, Beyrut, 1985, s. 107.

[101] Koca, *Hanbelî Mezhebi*, s. 162.

[102] Bkz. Hatib el-Bağdâdî *Şeref*, s. 8. *Şeref*'te, hadis taraftarlarının kendilerine biçtikleri misyonu ifade etmek için daha pek çok ifade kullanılmaktadır. Bkz. s. 4, 7-10, 30-33, 42-44, 46-48, 50, 56-57, 64, 70-71, 98, 102, 140.

[103] İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. II, s. 177.

sebeple Hallac-ı Mansur'dan bahsederken saygılı ifadeler kullanmaya özen göstermişti. Onun ifadelerini kaydeden talebeleri bu durumu ifşa edince beş yıl kadar gizlenmek zorunda kalmıştır. O, tekrar halkın içine dönebilmek için camide bütün halkın huzurunda ve divan önünde daha önce savunduğu fikirlerden vazgeçtiğine dair ifade vermek, önceki görüşlerinden vazgeçtiğini ilan etmek ve bununla ilgili bir belgeyi imzalamak zorunda kalmıştır.[104]

Ashâbu'l-Hadis'in, imanla ilgili görüşlerini oluştururken Kur'an ayetlerine, ya konuya başlarken ya da hadislerle bağlantılı olarak sık sık referansta bulunduklarını görmekteyiz. Böyle bir metot Ebu Ubeyd, Ahmed b. Hanbel, Buhari, İbn Mende ve Hâlimî tarafından sıkça kullanılır.[105] Bununla birlikte "Dil ile ikrar, kalp ile tasdik, azalarla amel etmek veya rükünleri işlemek"[106] şeklindeki iman tanımlarında yer alan üç ayrı unsur doğrudan bir ayete yer almaz. Ayrı ayrı ayetlerde, dilin ikrarı ve kalbin tasdiki çıkarılabilirse de, imanın uzuvlarla amel veya rükünleri işlemek şeklindeki üçüncü unsur, doğrudan bir ayetten çıkarılamaz ancak dolaylı yorumlarla bu yapılabilir.

İlke olarak kendi görüşlerini rivayetlere dayandırmak iddiasında olan bu grup, kendilerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde destekleyen bütün haberleri bazen hiçbir tasnife ve değerlendirmeye tabi tutmadan, bazen de alt başlıklar altında alıp kullanmışlardır. Bu sebeple, Hadis taraftarlarının iman nazariyelerinin Kur'an ayetlerinden çok, hadislere ya da hadisleştirilmiş sözlere dayandığını söylemek mümkündür. Bunun neticesi olarak imanın şubeleri, bu ekolün bütün mensuplarınca, hadis çerçevesinde tasnif edilerek içeriği doldurulmaya çalışılmıştır.

Hiçbir Kur'an ayetinde, doğrudan veya dolaylı olarak imanın şubelerinden, imanda istisnadan, imanın derecelerinden, imanda eksilmeden, iman ve İslam'ın aynı veya farklı anlamlarda kullanıldığından bahsedilmez. Bazı ayetlerde sadece imanın artmasından söz edilir. Ancak bu artışın mahiyeti belli değildir. Hanbelîler bu artmayı hem duygu, bilgi ve tasdik, hem de amellerin işlenmesi ya da günahların terk edilmesiyle meydana gelen bir artma olarak anlamışlardır. Diğer taraftan ayette, sadece gelecekte olacak bir olay veya yapılacak bir eylem için *inşa'allah* kaydının kullanılması önerilirken onlar, hiç alakası olmadığı halde bu ayetin, bir kimsenin "Ben gerçekten müminim" veya "Ben müminim" şeklinde imanını açığa vurmasına engel olduğunu ve imanda istisnanın şart kılındığını iddia etmişlerdir.[107]

---

[104] İbn Kudame el-Makdisî, *Tahrimu'n-Nazar*, (Riyad: 1410), s. 5-7; "Zübeyir Bulut, Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1, (2017): s. 75-110.

[105] Bkz. Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-İman*, s. 54-94; İbn Mende, *Kitabu'l-İman*, I/321-322.

[106] Lâlekâî, *Şerhu Usuli'l-İtikad*, c. III-IV, s. 830; İbn Mende, *Kitabu'l-İman*, I/342, 362.

[107] İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakât*, c. I, s. 267.

Hanbelîler, akaid alanındaki faaliyetlerinde, akaid konularının en önemlilerinden sayılabilecek olan "Allah'ın sıfatları" meselesiyle de yakından ilgilenmişlerdir. Allah'ın sıfatlarının mahiyet ve keyfiyetinin akılla kavranamayacağına inanmış olan Hanbelîler, bu sıfatlarla ne kastedildiğini Allah'a havale etmişlerdir. Onların sıfatlar konusundaki temel eğiliminin "tefvîz", "tevakkuf" ve "bilâ keyf/belkefe" görüşü olduğu görülmekle beraber, onlardan bir kısmının bu konuda teşbihi andıran bazı görüşler ileri sürmüş olduklarını da görüyoruz.

Hanbelîlerin savundukları görüşleri, idealleştirilmiş döneme ve bu dönemde yaşayan insanlara nispet etmeleri, görüşlerine meşruiyet kazandırma çabasının bir sonucudur. Ancak bu, fikirlerin gerçekten bu insanlara ait olup olmadığı konusu sorunludur. Hanbelîler, genel olarak *usulu'd-din*de akidelerin ve diğer esasların tespitinde, Hz. Peygamber, halifeleri ve ashabından herhangi bir rivayetin bulunmadığı konularda aklın ya da reyin kullanılmasına karşı çıkmışlar, onların söz etmediği konularda konuşmayı ve yeni bir fikir ortaya atmayı bid'at saymışlardır. Genel olarak rey ve içtihadı yasaklayan bu mezhebin temsilcilerinin, itikadi konularda da reyin kullanılmasını engelledikleri düşünülmektedir.

Ehl-i Sünnet anlayışının büyük ölçüde Ahmed b. Hanbel'in muzaffer olarak çıktığı Mihne'den sonra Ehl-i Hadis ve Hanbelîlerin eliyle uygulanan "karşı Mihne"nin gölgesinde oluştuğu unutulmamalıdır. Muhtemelen bu sebeple olmalıdır ki Ehl-i Sünnet içerisinde muhalif ses ve görüşlere karşı ciddi bir tahammülsüzlük oluşagelmiştir. Mezhep, Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Necd bölgesindeki faaliyetleriyle birlikte ciddi bir atılım gerçekleştirmiş ve Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi haline gelmiştir. Bugün çağdaş Selefilerin yaptıkları faaliyet ve eylemlerle birlikte Ehl-i Hadis-Hanbelî zihniyet neredeyse bütün dünyada kendisinden söz ettirmekte ve etkili olmaktadır.

Hanbelîlerin din/akide anlayışları, onların eserlerinin yayımlamasıyla birlikte günümüzde yeniden hem teorik hem de pratik olarak büyük destek görmektedir. Bunun etkisini, daha çok, kendilerini Selefî olarak takdim eden Vehhabilik ve bu anlayışı benimsemeyen aşırı gelenekçiler ile Mısır'da ve diğer İslam ülkelerinde ortaya çıkan İhvân, Tekfîr, Hicre, Cihad, Taliban el-Kaide ve DAEŞ örgütleri gibi literal yorumu benimseyen şekilci sünnet anlayışıyla hareket eden diğer örgütler üzerinde görmek mümkündür. Bu yaklaşım, bugün de çağdaş Müslümanların hayatında en az geçmişteki kadar etkilidir.

Kaynakça

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu's-Sünne*, nşr. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtani, Suudi Arabistan: 1986.

Abrahamov, Binyamin, "Bi-Lâ Keyfe Doktrini ve İslâm Kelâmındaki Temelleri", çev. Orhan Ş. Koloğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/2, (2002): 213-226.

Acurrî, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdillah el-Bağdâdî, *Kitâbu'ş-Şerîa*, nşr. Muhammed Hamid el-Fakî, 1. Baskı, Beyrut: 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenadıka ve'l-Cehmiyye*, (*Akaidu's-Selef* içinde, nşr. A. S. en-Neşşar-Ammar Talibi), İskenderiye: 1971.

Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenadıka ve'l-Cehmiyye*, çev. Kıvamüddin Burslan, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, V-VI, (1927).

Ahmed b. Hanbel, *el-Akîde*, nşr. Abdulaziz İzzeddin eş-Şeyrevanî, Dımaşk: 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu's-Sünne*, Kahire: ts.; Mekke: 1349.

Ahmed b. Hanbel, "Risâletü Ahmed b. Hanbel ilâ Müsedded b. Müserhed" (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakatu'l-Hanâbile* içinde c. I, s. 315-317).

Ahmed b. Hanbel, "Usûlü's-Sünne" (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile* içinde c. I, s. 226-230).

Ahmed b. Hanbel, "Risâletün fi's-Sünne", (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile* içinde c. I, s. 272).

Ahmed b. Hanbel, "Sıfâtu'l-Mü'min", (İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile* içinde c. I, s. 304-305).

Ahmed b. Hanbel, *Mesailu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Fazlurrahman Din Muhammed, I-III, Delhi: 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, *el-Mesail*, nşr. M. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: 1988.

Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-Mesail I-III*, nşr. Muhammed b. Abdullah ez-Zahim-Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed-Ebu Yakup İshak b. İbrahim el-Hanzali, Kahire: Daru'l-Menar, 1992.

Ahmed b. Hanbel, *el-Mesail*, nşr. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, ts.

Ahmed b. Hanbel, *el-Mesail*, nşr. Muhammed Behcet el-Beytar, Kahire: 1353/1934.

Ay, Mahut, *Mutezile ve Siyaset*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

Azmeh, A. "Orthodoxy and Hanbalite Fideism", *Arabica*, XXXV/3 (1988): 260-266.

Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *Usulu'd-Din*, Beyrut: 1981.

Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001

Berbehârî, Ebu Muhammed Hasan b. Ali b. Halef, *Şerhu's-Sünne*, nşr. Halid b. Kâsım er-Redâdî, Riyad: Darü's-Selef-Darü's-Sumay'î, 1421/2000.

Bulut, Zübeyir, *"Hanbelî Akaid Sistemi"*, Doktora Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2003.

Bulut, Zübeyir, "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, XV/1, (2017): 75-110.

Bulut, Zübeyir, *Haberî Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar*, Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Heyevan*, nşr. Abdüsselam M. Harun, Kahire: 1939-1945

Crone, Patricia, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, İstanbul: Kapı yayınları, 2007.

Daiber, H., "The Quran as a "shibboleth" of varying conceptions of the Godhead", *Israel Oriental Studies*, XIV, (1994): 249-295.

Dârimî, Ebu Said Osman b. Said, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, nşr. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut: 1982.

Ebu Ahmed el-Hâkim, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak, *Şiaru ashabi'l-hadis*, nşr. Seyyid Subhi es-Semerraî, Kuveyt: Daru'l-Hulefa lil-Küttab el-İslamî, ts.

Ebu Bekir, Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, "Kitâbu'l-İmân", nşr. Muhammed Nasiruddin el-Elbani, *Min Kunuzi's-Sünne: Resailu Erbaa*, (birinci kitap) Kuveyt: ts. s. 1-46.

Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallâl, *Kitâbu's-Sünne*, Eser "es-Sünne" ismiyle tahkik edilerek basılmıştır. I-III, nşr. Atiyye Atik ez-Zahrani, Riyad: 1415/1994.

Ebu Hamid b. Merzuk, *Beraetu'l-Eş'arîyyin*, Dımeşk: 1968.

Ebu Ubeyd, el-Kasım b. Sellam, "Kitâbu'l-İmân; meâlimihi ve sünenihi ve'stikmalihi ve derecatihi", nşr. M. Nasiruddin el-Elbani, *Min Kunuzi's-Sünne Resailu Erbaa*, (ikinci kitap) s. 47-102, Kuveyt: ts.

Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi Usûli'd-Dîn*, neşr. Vedî' Zeydân Haddâd, Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1974.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Risale fi İstihsani'l-Havd fi'l-Kelâm*, Beyrut: 1953; Türkçe terc. Talat Koçyiğit, AÜİF Dergisi, VIII/165-174, Ankara: 1960.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, Beyrut: 1995:

Haçkalı, Abdurrahman, "Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhî mi, İtikadî mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2, (2003): 59-68.

Hatib el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, nşr. M. Said Hatiboğlu, 2. bs., Ankara: Türyiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Tarihinde Bilinç ve Tarih I-II*, Haz. Metin Karabaşoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

İbn Ebî Ya'lâ el-Ferrâ', *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I-II, nşr. Ebu Hazım Üsame b. Hasan-Ebu'z-Zehrai Hazım Ali Behcet, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Muhammed Halil Herras, Mısır: 1387/1968.

İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvaki'în an Rabbi'l-Alemîn*, nşr. M. Abdüsselam İbrahim, Beyrut: 1993.

İbn Kesîr, İmadduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze: Dâru Hicr, 1419/1998.

İbn Kudâme el-Makdisî, *Tahrimu'n-Nazar fi Kutubi Ehli'l-Kelâm*, Riyad: 1410.

İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut: 1973.

İbn Kuteybe, *el-İhtilaf fi'l-Lafz ve'r-Red ale'l-Cehmiyye*, nşr. M. Zahid el-Kevseri, Kahire: 1349.

İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l-Fetevâ*, nşr. Muhammed b. Kasım el-Necdî, Riyad: 1412-1991.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh*, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.

İğde, Muhyettin, *Siyasi ve İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Oluşum Süreci*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

İğde, Muhyettin, *İmam Berbehârî ve Ekolü*, Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2008.

İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: 1989

Karaman, Hayreddin, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIII, s. 1-16.

Kılıçer, Esat, *İslâm Fıkhında Re'y Taraftarları*, Ankara, 1975.

Kılıçer, Esat, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, c. X, s. 520-524.

Kırbaşoğlu, Hayri, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları (Ashâbu'l-Hadis'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi)*, Ankara: OTTO Yayınları, 2011.

Kırbaşoğlu, Hayri, "Ashâbu'l-Hadîs'in Akâid Edebiyatı", *İslami Araştırmalar*, V, (1987): 79-89.

Koca, Ferhat, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, Ankara: Ankara Okulu Yay. 2016.

Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem: Hanbelî Mezhebi*, Akara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Koca, Ferhat, " Hanbelî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. XIV, s. 525-547.

Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984.

Koşum, Adnan, "Akıl (Re'y)-Nakil (Eser-Hadis) Ayrışmasının Fıkhî Boyutları, *İslam Hukuku Araştırmaları* Dergisi 12, (2008): 87-98.

Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler: Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Araştırma*, Ankara: Kitabiyât, 2002.

Lâlekâî, Ebu'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cema'a*, nşr. Ahmed Sa'd Hamdân, Mekke: 1402.

Makdisi, George, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev. A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.

Malâtî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a*, nşr. Zahid el-Kevseri, Kahire: 1993.

Özafşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviyye Olgusu*, Ankara: Ankara Okulu, 1999.

Sâbûnî, Ebu Osman İsmail b. Abdirrahman, *Akaidu's-Selef ve Ashabi'l-Hadis*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed el-Cedi, Riyad: 1415.

Sefârînî, Muhammed b. Ahmed, *Levamiu'l-Envari'l-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrari'l-Eseriyye*, Beyrut: 1985.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Umran Yayınları, 1981.

Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul: 1984.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, c. II, s. 82-87.

Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402/1982.

Zemerli, Fevvaz Ahmed, *Akaidu Eimmeti's-Selef*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 1415/1995.

Zubayda, Sami, *İslâm Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.